

УДК 378.091.12.011.3

DOI:

**Леся Колток**, кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри педогогіки та методики початкової освіти  
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка  
**Любов Білецька**, кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математики,  
інформатики та методики їх викладання у початковій школі  
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

### КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Стаття присвячена аналізу досліджень проблеми формування критичного мислення в учнів початкової школи. Доводиться, що критичне мислення – це мислення вищого порядку, яке спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших, яке сприяє розвитку такої особистісної риси, як креативність. Обґрунтовано доцільність використання форм і методів роботи за технологією критичного мислення з молодшими школярами.

**Ключові слова:** технологія; мислення; критичне мислення; освітній процес; таксономія; метод.

**Табл. 2. Літ. 8.**

**Lesya Koltok**, Ph.D.(Pedagogy), Associate Professor of the Pedagogy and Methods of Primary Education Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University  
**Lyubov Biletska**, Ph.D.(Physic and Mathematic), Associate Professor of the Mathematics, Informatics and Methods of Teaching them at Primary School Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

### CRITICAL THINKING OF ELEMENTARY SCHOOL PUPILS AS A PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PHENOMENON

The article is devoted to the analysis of researches on the problem of formation of critical thinking in junior schoolchildren. It turns out that critical thinking is thinking of a higher order based on information, a conscious perception of one's own intellectual activity and the activity of others, which causes the development of such a personality trait as creativity. The expediency of using form and methods of work on the technology of critical thinking with junior schoolchildren is substantiated.

Critical thinking is a complicated process that begins with the acquaintance of the information and ends with the making of certain decision and consist of several successive stages: receiving the information from various sources, analysis of different points of view, choosing your own point of view, comparison with other points of view, selection of arguments to support the selected position making decisions on the basis of evidence

For critical thinking we mean a set of mental operations of the highest level which we use to formulate substantiated conclusions, assess and carry out conscious choices.

The development of critical thinking is the development of the ability to realize these and other influences, overcome or take into account restriction. A critically minded person asks questions while making important decisions: why do I make exactly such decision? What exactly influenced on me? What are another variants? We can discuss with the children their decisions by asking such questions to them and gradually teaching them to put these questions to themselves. In such a way we help the formation of awareness and wider thinking that makes a person more sincere and independent.

The using of the technologies of the development of critical thinking promote the formation of communicative competence of junior schoolchildren diversify the learning process and contribute to the comprehensive development of personality.

**Keywords:** technology; thinking; critical thinking; an educational process; taxonomy; a method.

**П**остановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства, модернізація Нової Української школи вимагають вдосконалення змісту і технологій педагогічної освіти в Україні. Початкова школа має відігравати важливу роль у всебічному розвитку учнів, формуванні загальнолюдських цінностей, досвіду,

забезпечувати готовність та здатність школярів жити й адаптуватися до стрімких змін у державі, уміння мислити самостійно, критично, творчо, генеруючи нові ідеї.

У наш час урок у початковій школі передбачає впровадження інноваційних методів і прийомів, які дозволяють розвивати позитивну мотивацію учнів

до потреби оволодіння новими знаннями, вміннями аналізувати, інтерпретувати та систематизувати інформацію і використовувати її в реальних життєвих ситуаціях чи майбутній професійній діяльності. Тому використання технології розвитку критичного мислення на уроках в початковій школі набуває все більшої актуальності.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.**

Проблему розвитку критичного мислення досліджували такі науковці, як К. Бабанов, О. Белкіна, Г. Мошковська, І. Зязюн, О. Пехота, О. Пометун, Л. Пироженко, І. Сущенко, О. Чуба та ін. Вони розглядали її у контексті оновлення змісту освіти і впровадження новітніх освітніх технологій. В свою чергу, зарубіжні автори (Д. Дьюї, К. Меридіт, Ж. Піаже, Д. Стіл, Ч. Темпл) розглядають процес надбання навичок критичного мислення як набуття компетентності і її реалізації з урахуванням системи вищих індивідуальних і суспільних цінностей та ідеалів.

**Мета статті** полягає у вивченні теоретичних засад технології критичного мислення; теоретичному обґрунтуванні методів та прийомів, що сприяють формуванню критичного мислення учнів початкової школи.

**Актуальність** дослідження зумовлена радикальними змінами в сучасному освітньому середовищі, у якому акцентують увагу на необхідності виховання самостійної та творчої особистості. Критичне мислення є спільним умінням для десяти ключових компетентностей Нової української школи, яке здатне забезпечити успішну самореалізацію учня.

**Вклад основного матеріалу.** Людина як свідомо істота завжди діє під впливом думок, власних виборів і рішень. Розмірковуючи над тим чи іншим рішенням, ми намагаємося врахувати те, що нам відомо, і вибрати найкращий спосіб діяльності. Однак набагато рідше ми замислюємося над тим, чи гарно ми вміємо думати? Чи є наш процес мислення продуктивним? Чи вміємо ми думати так, щоб бути успішними сьогодні і завжди?

Зазвичай ми ставимося до процесу мислення так, ніби це щось зрозуміле та природне – як дихати чи кліпати очима. Проте думки, які нам здаються істинними, іноді є невірними, необґрунтованими або такими, що навмисно вводять нас в оману. Натомість ті думки, що ми визнавали помилковими чи незначущими, виявляються істинними й важливими.

Часто наші погляди та переконання не є ані свідомими, ані критичними, і формуються під впливами багатьох чинників – зокрема соціальних, політичних, економічних, біологічних чи

фізіологічних. При цьому більшість із нас майже не використовують можливості, закладені в цій дивовижній людській здатності – мислити.

Щоб подолати ці обмеження і розширити можливості мислення, нам потрібно системно рухатися шляхом його розвитку, зокрема розвитку раціональності, критичності мислення. Головний сенс критичного мислення простий – вміння керувати власним розумом. Його значення також просто і очевидно – вміння керувати розумом, ми можемо керувати своїм життям, усвідомлювати все, що з нами відбувається, шукати і знаходити найкращі шляхи, рости і розвиватися.

Критично мислити можуть усі, але не всі хочуть це робити. Критичного мислення потрібно вчити для того, щоб учні могли використовувати його навички в конкретній предметній діяльності [5, 8].

Критичне мислення починається із запитання і з'ясування проблем, які необхідно розв'язати. Людські істоти допитливі за своєю природою. Ми помічаємо щось нове – і хочемо дізнатися, що це таке. Американський філософ і педагог Джон Дьюї вважає, що “критичне мислення виникає тоді, коли учні починають займатися конкретною проблемою” [6, 42]. На думку Дьюї, зосередженість на проблемах стимулює природну допитливість учнів і дає змогу критично мислити.

До основних характеристик і принципів критичного мислення відносять: самостійність та індивідуальність; інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення; критичне мислення завжди починається з постановки й усвідомлення проблеми; критичне мислення прагне до переконливої аргументації; критичне мислення є, перш за все, мисленням соціальним.

Критичне мислення є складним процесом, який починається з ознайомлення з інформацією, а завершується прийняттям певного рішення та складається з кількох послідовних етапів: сприйняття інформації з різних джерел; аналіз різних точок зору, вибір власної точки зору; зіставлення з іншими точками зору; добір аргументів на підтримку обраної позиції; прийняття рішення на основі доказів [7, 205].

Державному стандарту початкової освіти [2] зазначено, що одним із наскрізних умінь, яким учні поступово та систематично оволодівають під час вивчення всіх освітніх галузей є критичне мислення.

Отже, типовим для більшості людей є упереджене бачення дійсності такою, якою вони хочуть її бачити. Часто ми навіть викривлюємо реальність, пристосовуючи її до своїх, упереджень.

## КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Перекручення реальності є звичайним явищем людського життя. Егоїзм і “вузькість мислення” дуже впливають на життя багатьох людей.

Часто наші погляди та переконання не є ані свідомими, ані критичними, і формуються під впливами багатьох чинників – зокрема соціальних, політичних, економічних, біологічних чи фізіологічних. При цьому більшість із нас майже не використовують можливості, закладені в цій дивовижній людській здатності – мислити.

Щоб подолати ці обмеження і розширити можливості мислення, нам потрібно системно рухатися шляхом його розвитку, зокрема розвитку раціональності, критичності мислення. Головний сенс критичного мислення простий – вміння керувати власним розумом. Його значення також просто і очевидно – вмюючи керувати розумом, ми можемо керувати своїм життям, усвідомлювати все, що з нами відбувається, шукати і знаходити найкращі шляхи, рости і розвиватися.

Згідно з О. Пометун, критичне мислення – це особливий спосіб мислення, який поєднує аналіз, синтез й обґрунтоване оцінювання достовірності інформації; здатність бачити проблему, визначати її причини, передбачати наслідки; формулювати гіпотези; генерувати ідеї та відстоювати свою позицію на основі фактів та аргументів; прийняття свідомого рішення [6].

Отже, під критичним мисленням ми розуміємо набір мисленнєвих операцій, набуття яких передбачає використання людиною розумових операцій найвищого рівня, які вона застосовує для формулювання обґрунтованих висновків, оцінки та здійснення свідомого вибору.

Розвиток критичного мислення – це розвиток вміння усвідомлювати ті та інші впливи, долати

або враховувати обмеження. Критично мисляча людина приймаючи важливі рішення ставить собі запитання: чому я приймаю саме таке рішення? Що саме на мене вплинуло? Які є інші варіанти? Ми можемо обговорювати з дітьми їхні рішення, ставлячи такі запитання їм і поступово навчаючи їх ставити ці запитання самим собі. Так ми допомагаємо формуванню усвідомленості та ширшого мислення, що робить людину більш глибокою та незалежною [5, 9].

Відповідно до ієрархії розумових процесів, мислення включає такі операції як запам’ятовування, розуміння, застосування, аналіз, синтез та оцінювання. Перші три рівні – знання, розуміння, застосування – процеси нижчого порядку (мислення низького рівня). А наступні три – аналіз, синтез, оцінювання – операції вищого порядку (мислення високого рівня, критичне мислення). На основі цього Б. Блумом була розроблена таксономія навчальних цілей та результатів [8]. (табл. 1). Володіючи даною класифікацією, учитель зможе легко формулювати мету, добирати раціональні завдання, застосування методів задля досягнення тих чи інших результатів.

Класифікація Б. Блума включає шість цілей, які вчитель ставить перед собою, перед учнями, конкретною навчальною дисципліною, уроком, відповідно до яких учитель добирає особливі методи навчання, спрямованих на розвиток необхідних життєвих навичок, зокрема критичного мислення.

У педагогічній літературі існує різноманіття методів розвитку критичного мислення в учнів початкової школи. Ми розглянемо класифікацію методів через основні уміння критично мислити, які формуються під час їх реалізації (табл. 2).

**Таблиця 1.**

Навчальна мета/рівень	Результат, якого досягають учні
Знання	Запам’ятовування і відтворення учнями змісту навчальної інформації, включаючи факти, поняття, терміни й теорії.
Розуміння	Здатність учнів сприймати викладене й передавати в іншій формі (своїми словами, іншою мовою, у графіку і т.д.), встановлювати смисл інформації, прогнозувати, виходячи з раніше отриманої інформації.
Застосування	Уміння без зовнішньої підказки застосовувати у новій ситуації знання, набуті раніше, використовувати теоретичні знання у життєвій ситуації.
Аналіз	Уміння учнів розділяти матеріал на окремі складові, порівнювати частини, встановлюючи їхні взаємозв’язки, логіку, класифікуючи, розуміючи модель, структуру їхньої організації.
Синтез	Здатність учнів до творчого поєднання частин або елементів у нове ціле з іншими властивостями.
Оцінювання	Уміння учнів робити кількісні або якісні оцінки, що ґрунтуються на використанні критеріїв або стандартів, та формулювати ціннісні судження про ідеї, дослідження, рішення, методи тощо.

**Таблиця 2.**

<b>Уміння критично</b>	<b>Методи розвитку вмій критично мислити</b>
Уміння ставити запитання	“Ромашка запитань”, “Кубування”, “Товсті/тонкі запитання”, “З-Х-Д”, “Інтерв’ю”, “6 W”, “Банк запитань”, “Обмін проблемами”, “Читання в парах/запитання в парах”.
Уміння висувати припущення	“Кращий вибір”, “Дерево передбачень”, “Вірні та невірні висловлювання”, “Кошик ідей”, “Мозковий штурм”, “Читання з зупинками”, “Вилучи зайве”, “Припущення на основі запропонованих слів”, “Займи позицію”, “Дерево рішень”, “Лінія цінностей”, “Обговорення проблеми в загальному колі”, “Чи вірите ви, що...”.
Лаконічно висловлювати та аргументувати власну думку	“Мозковий штурм”, “Займи позицію”, “Дерево рішень”, “Лінія цінностей”, “Обговорення проблеми в загальному колі”.
Уміння критично читати	“Ромашка Блума”, “Кубик Блума”, “Товсті/тонкі питання”, “Інтерв’ю”, “6 W”, “Гронування”, “Кластер”, “Вірні та невірні висловлювання”, “Читання в парах/запитання в парах”, “Читання з маркуванням”, “Чи вірите ви, що...”.
Уміння синтезувати інформацію	“Сенкан”, “Кластер”, “Ментальна карта”, “Лепбук”, “Хмара слів”, “Гронування”.
Уміння здійснювати рефлексію	“Бортовий журнал”, “Кубик Блума”, “Ромашка Блума”, “Тепер я...”, “З-Х-Д”, “Товсті/тонкі питання”, “Вірні та невірні висловлювання”, “Шкала думок”.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, вивчення думок науковців дозволяють нам виділити першою методичною умовою розвитку критичного мислення в учнів початкової школи – стимулювання учнів до постановки запитань високого рівня складності, що програмують розвиток в учнів таких мисленнєвих операцій, як аналіз, синтез, оцінювання, і до пошуку відповідей на ці запитання.

Другою умовою ефективного розвитку критичного мислення учнів є системне застосування методів і прийомів розвитку критичного мислення, що передбачають вирішення проблемних ситуацій, завдань. Методика роботи учня над проблемним завданням полягає у розвитку в нього уміння побачити поставлену вчителем проблему, сформулювати її, знайти шляхи розв’язання та розв’язати ефективними прийомами. На основі цієї діяльності учні поступово, кожен у своєму темпі, вчаться пов’язувати факти, аналізувати, узагальнювати події, явища, конкретизувати поняття тощо.

Третьою умовою розвитку критичного мислення в учнів початкової школи є застосування триетапної структури уроку, яка складається з таких елементів:

**1) етап актуалізації знань та мотивації навчальної діяльності учнів**, що має на меті

сконцентрувати увагу учнів на проблемі та викликати інтерес до обговорюваної теми;

**2) етап сприймання й осмислення навчального матеріалу в процесі практичної діяльності** передбачає представлення теми й очікуваних навчальних результатів, забезпечення розуміння учнями змісту їхньої діяльності, надання навчальної інформації, щоб на її основі виконувати практичні завдання;

**3) етап консолідації знань, умінь і навичок** – застосування знань, умінь, навичок відповідно до очікуваних результатів уроку, узагальнення вивченого, підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку, рефлексія.

Важливою розумовою операцією, без якої неможливий освітній процес, є запам’ятовування. Дуже часто запам’ятовування є основою навчальної діяльності. У результаті людина стає носієм інформації – як потрібної, так і непотрібної. Для критичного мислення не так важлива кількість знань, як уміння ними користуватися. Педагоги, концентруючи увагу саме на запам’ятовуванні учнями навчального матеріалу, не вчать їх мислити самостійно, завдяки чому для суспільного життя людина стає непрактичною, бо вміє лише споживати знання, що їй надають, не розмірковуючи над змістом отриманого.

Дуже часто з критичним мисленням плутають розуміння. У дитини, яка намагається зрозуміти

чужу ідею, власне мислення стає пасивним: учень лише сприймає те, що створив хтось інший, а критичне мислення реалізують тоді, коли нові, уже зрозумілі ідеї перевіряють, оцінюють, розвивають й застосовують у власній практиці.

Розвиток критичного мислення є складовим етапом особистісного розвитку. Критичне мислення вказує на здатність учня до самостійної оцінки явищ навколишньої дійсності, інформації, наукових знань, думок і тверджень інших людей, уміння бачити їх позитивні й негативні аспекти.

**Висновки.** Теоретичний аналіз сучасних концепцій модернізації Нової української школи виявив суспільну потребу в серйозній увазі до розвитку критичного мислення в учнів початкової школи. Перспективу її розв'язання ми вбачаємо в доцільному використанні методів і прийомів критичного мислення під час навчання у початковій школі. Наукове осмислення питання розвитку критичного мислення у початковій школі є актуальним і недостатньо вивченим у наш час.

Проблема ефективності застосування технологій розвитку критичного мислення на уроках в початковій школі є актуальною, однак потребує подальшого вивчення як у теоретичному, так і практичному плані.

Отже, використання технологій розвитку критичного мислення сприяє формуванню комунікативної компетентності молодших школярів, урізноманітнює процес навчання та сприяє всебічному розвитку особистості.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Белкіна О.В. Критичне мислення учнів початкових класів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 5. С. 37–44.
2. Державний стандарт початкової освіти №87 [Чинний від 2018. 21. 02]. Київ: Кабінет Міністрів України, 2018. 37 с.
3. Мошківська Г. Використання технології критичного мислення з метою формування ключових компетентностей учнів. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 4 (88). С. 94 – 97.
4. Концепція нової української школи. URL: <https://drive.google.com/file/d/0BzKkv8gxSZUkMzZMbWtPYU9IWXM/view> (дата звернення: 20.06.19).
5. Пометун О., Сущенко І. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи : метод. посіб. для вчителів. Київ, 2017. 96 с.

6. Пометун О. І., Пилипчатіна Л.М., Сущенко І.М., Баранова І.О. Основи критичного мислення : навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль, 2010. 216 с.

7. Чуба О. Формування критичного мислення як психолого-педагогічна проблема сучасності. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 3 2013. С. 202–208.

8. Bloom B.S. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, cognitive domain. New York: Longman, 1994. 112 p.

#### REFERENCES

1. Byelkina, O. (2014). Krytychne myslennya uchniv pochatkovykh klasiv [Critical thinking of elementary school students]. *Practical Psychology and Social Work*. pp. 37–44. [in Ukrainian].
2. State standard of elementary education №87 (2018). Kyiv: Cabinet of Ministers of Ukraine. 37 p. [in Ukrainian].
3. Moshkovska, G.(2016). Vykorystannya tehnologiyi krytychnogo myslennya z metoyu formuvannya klyuchovykh kompetentnostej uchniv [Using critical thinking technology to form key competencies of students]. *New pedagogical thought*. No. 4, pp. 94–97. [in Ukrainian].
4. Concept of a new Ukrainian school. Available at: : <https://drive.google.com/file/d/0BzKkv8gxSZUkMzZMbWtPYU9IWXM>
5. Pometun, O. & Sushhenko, I. (2017). *Putivnyk z rozvytku krytychnogo myslennya v uchniv pochatkovoyi shkoly: metod. posib. dlya vchyteliv* [A Guide for the Development of Critical Thinking in Elementary School Students: A Method. manual for teachers]. Kyiv, p. 96. [in Ukrainian].
6. Pometun, O., Pylypchatina, L., Sushhenko, I. & Baranova, I. (2010). *Osnovy krytychnogo myslennya: navchalnyj posibnyk dlya uchniv starshyx klasiv zagalnoosvitnoyi shkoly* [Fundamentals of Critical Thinking: A tutorial for high school students in a secondary school]. Ternopil, p. 216. [in Ukrainian].
7. Chuba, O. (2013). Formuvannya krytychnogo myslennya yak psyxologo-pedagogichna problema suchasnosti [Formation of critical thinking as a psychological and pedagogical problem of the present]. *Pedagogy and psychology of vocational education*. No. 3. pp. 202–208. [in Ukrainian].
8. Bloom, B.S. (1994). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, cognitive domain. New York: Longman, 112 p. [in English].

Стаття надійшла до редакції 24.07.2019

